

Intelektualno vlasništvo danas

Tihomir Katulić, dipl.iur.

Intelektualno vlasništvo jedan je od onih *buzzworda* koje možemo svakodnevno čuti iz usta političara, gospodarstvenika i znanstvenika. Ne prođe niti nekoliko dana, a da nas mediji ne podsjetu na tu nematerijalnu, eteričnu kategoriju vlasništva.

U svom nastupnom govoru za drugi predsjednički mandat bivši američki predsjednik Clinton najavio je ubrzan razvoj "ekonomije znanja" temeljene na zaštiti i eksploataciji intelektualnog vlasništva. Isto tako, tijekom tzv. Doha Runde pregovora Svjetske trgovinske organizacije (WTO) naročita je pozornost i publicitet posvećen Deklaraciji o TRIPS-u (Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights), jednom od krovnih međunarodnih dokumenata koji formiraju svjetsku politiku zaštite prava intelektualnog vlasništva.

Posebno mjesto u sustavu svjetske zaštite intelektualnog vlasništva ima Svjetska organizacija za intelektualno vlasništvo - **World Intellectual Property Organization (WIPO)**. WIPO je jedna od specijaliziranih agencija Ujedinjenih Naroda, a među njezinim prioritetima jest promoviranje kreativne intelektualne aktivnosti i transfer tehnologije vezane uz intelektualno vlasništvo prema zemljama u razvoju radi ubrzanja ekonomskog, društvenog te kulturnog razvoja. Više o WIPO-u u okviru uz ovaj tekst.

Svakodnevno čitamo i slušamo vijesti o pljenidbama krivotvorene robe i policijskim racijama protiv osoba koje su na ovaj ili onaj način povrijedile nečije autorsko pravo. CARNetova CERT služba također je dugo vremena bila, uz ostale vrste računalnih incidenata, nadležna za suradnju i obradu incidenata koji su uključivali povredu nečijeg autorskog prava. Autorsko pravo je jedan od oblika intelektualnog vlasništva, a u ovom prikazu i ostalim tekstovima ovog broja pokušat ćemo prikazati vrste intelektualnog vlasništva kao i njegov značaj u, i kod nas sve značajnijoj, ekonomiji znanja.

Što je intelektualno vlasništvo?

Intelektualno vlasništvo odnosi se na pravo koje se ponekad veže uz izraz neke ideje ili uz neku drugu nematerijalnu stvar. Općenito govoreći, to pravo omogućuje nositelju prava ekskluzivni nadzor nad korištenjem intelektualnog vlasništva. Sam pojam intelektualnog vlasništva reflektira ideju da je intelektualno vlasništvo zapravo produkt uma, intelekta. Prava nad takvim proizvodom uživaju odgovarajuću zaštitu kod sudova kao da je riječ o konkretnom, materijalnom vlasništvu nad stvari.

Najpoznatiji oblici intelektualnog vlasništva uključuju patente, autorska prava, žigove. Patenti, žigovi i industrijski dizajn često se u teoriji odvajaju u posebnu skupinu prava intelektualnog vlasništva poznatu kao industrijsko vlasništvo. Autorsko pravo pokriva literarna i umjetnička djela poput pripovjedaka, pjesama, glazbe, filmova, arhitekturnog dizajna. Autorskom pravu susjedna prava pokrivaju prava umjetnika, izvođača, glazbenih producenata itd.

Prava intelektualnog vlasništva u većini država zaštićena su, odnosno traju, ograničeni vremenski period. Nositelj prava tako može ekskluzivno ekonomski eksploatirati prava samo određeno vrijeme. Ovakav gotovo monopolistički status nositelja prava intelektualnog vlasništva opravdan je ulogom koju razvoj i pronalazak novih tehnologija i znanja imaju u društvu, te se smatra opravdanom nagradom za trud pronalazača. Rana povijest patenata seže u Englesku i Veneciju 15. stoljeća, dok je autorsko pravo na knjigama i tiskanom sadržaju zaživjelo usporedo sa širenjem tiskarskog stroja. 1662. u Engleskoj je donešen i prvi zakon, "Licencing Act" kojim je utvrđen registar objavljenih knjiga i koji je od izdavača tražio pohranu primjerka knjige u centralnom arhivu. Prvi moderni međunarodni propis koji se bavio pitanjima intelektualnog vlasništva svakako je Bernska konvencija iz 1886. koja je postavila temelj današnjoj zaštiti intelektualnog vlasništva.

Što je sa znanstvenim otkrićima? Znanstvena otkrića, navodi Konvencija Svjetske organizacije za

intelektualno vlasništvo, nisu isto što i izumi. Ženevska konvencija o međunarodnom bilježenju znanstvenih otkrića definira znanstveno otkriće kao prepoznavanje fenomena, svojstava ili zakona materijalnog svemira koja dotad nisu bila propisana i verificirana. Izumi, inovacije su nova rješenja za specijalne tehničke probleme.

Zaštita intelektualnog vlasništva

Koja prava ima nositelj intelektualnog vlasništva, i koje su mu mjere na raspolaganju ukoliko bi mu prava bila ugrožena? Ekskluzivna prava vezana uz intelektualno vlasništvo u pravilu se dijele u dvije kategorije, ona koja omogućuju ekskluzivno pravo na umnožavanje (reprodukciju) zaštićenog djela (npr. autorsko pravo), te ona koja dopuštaju sprječavanje drugih u korištenju određenog zaštićenog djela (npr. patenti ili žigovi). Postoje i još specijaliziranija tzv. *sui-generis* ekskluzivna prava, poput dizajna elektroničkih sklopova i prava vezanih uz informacije iz baza podataka.

Prava koje nositelj intelektualnog vlasništva ima različita su s obzirom na objekt intelektualnog vlasništva, dužinu trajanja prava vezanih za konkretan objekt kao i ograničenja tih prava. Najčešće se kod prikaza upotrebljava podjela po objektu intelektualnog vlasništva.

U pravilu najčešći oblik zaštite koji svjetski sustavi zaštite intelektualnog vlasništva pružaju jest zaštita od neovlaštenog umnožavanja. Ponekad sustavi zaštite idu i dalje, pružajući pravo nositelju intelektualnog vlasništva i da spriječi neovlaštene osobe od drugih radnji koje bi mogle ugroziti njegova prava. Ipak, većina ekskluzivnih prava su u svojoj biti dozvola nositelju prava da tuži prekršitelja. Učinak ove zaštite jest da će potencijalni korisnici objekta zaštite zapravo od nositelja prava tražiti dozvolu za korištenje. Davanje te dozvole, često uz naplatu, često se naziva licenciranjem.

IT i IP

Posljednjih nekoliko desetljeća na području zaštite intelektualnog vlasništva najveći je trag ostavio brz razvoj IT industrije. Još sedamdesetih godina prošlog stoljeća vođene su prve javne debate o pravnoj prirodi zaštite koja treba biti pružena računalnim programima. Na raspolaganju su bile mogućnosti korištenja autorskopravne zaštite, zatim odredbe patentnog prava kao i mogućnost uspostavljanja specijalnog *sui generis* sustava zaštite. Na kraju je prevagnula okolnost da je softver u biti pisani (tipkani) sadržaj, poput literarnih djela, i neovisno o njegovoj specifičnoj namjeni predviđena je autorskopravna zaštita. Odluka o tome donesena je na zajedničkom sastanku ekspertnih skupina WIPOa i UNESCO-a u ožujku 1985., a ubrzo je uslijedilo donošenje Zakona po zemljama članicama tih organizacija. I Hrvatska, kroz svoj Zakon o autorskom pravu i pristupanje Konvenciji o kibernetičkom kriminalu, slijedi trend davanja autorskopravne zaštite računalnim programima. Naravno, iako pisci računalnih programa mogu računati na autorskopravnu zaštitu, ideje i koncepti sadržani u računalnim programima koji rješavaju određene tehničke probleme ili daju nova tehnička rješenja također mogu računati i na patentnu zaštitu.

Slično je i s korištenjem računala za procesiranje informacija i stvaranje djela koja bi inače bila zaštićena autorskim pravom (npr. korištenje računala za skladanje glazbe, slikarstvo itd.) Na drugom sastanku ekspertne skupine WIPO-a i UNESCO-a u Parizu 1982. glavni zaključci sastojali su se u priznanju autorskopravne zaštite svim djelima nastalim korištenjem računala, i širenjem odredaba o mogućnosti isključenja trećih iz korištenja tih djela kroz nove, za modernu IT industriju, specifične načine upotrebe (uz već otprije poznate). Bez obzira na to koliko je sofisticirano ili moćno računalo koje je korišteno za nastanak djela, ono je ipak samo oruđe, a autor djela nastalog putem računala je osoba koja je zamislila djelo i dala instrukcije računalnim operaterima prilikom kreacije djela. Naravno, ako je rad programera bio kreativne prirode do te mjere da je programer aktivno pridonio nastanku djela, tada će se programer smatrati koautorom.

Kapitalizacija ili napredak

Premda je prvotna zamisao kod propisa vezanih uz intelektualno vlasništvo bila zaštita pronalazača i znanstvenika s ciljem zaštite kreativnih procesa u korist društva u cjelini, s vremenom je, kroz povećanje stupnja zaštite i trajanja zaštite ovaj koncept doveden do zapravo suprotnog učinka. U nekim poljima, smatraju zagovornici reforme sustava zaštite intelektualnog vlasništva, primjerice patentnog prava, odnosno industrijskog vlasništva, prestroga i vremenski preduga zaštita dovela je do učinka usporavanja inovacije i napretka.

Brojni pokreti alternativne zaštite intelektualnog vlasništva s manje naglašenom komercijalnom komponentom izbili su početkom devedesetih godina prošlog stoljeća kao reakcija na sve viši stupanj kapitalizacije intelektualnog vlasništva i sve tvrđe i ekstenzivnije metode zaštite.

Jedan od takvih projekata iz sredine devedesetih godina prošlog stoljeća je Creative Commons (<http://creativecommons.org>). Creative Commons licenca zapravo je skup od jedanaest mogućih uvjeta pod kojima autori mogu zaštititi svoje djelo, a istovremeno omogućiti besplatnu reprodukciju autorskih djela svima zainteresiranima u edukacijske i druge društveno korisne svrhe.

Još ranije, sredinom osamdesetih, u svom proklamatskom tekstu o GNU/*Open Source pokretu* (i konzekventno licenci) osnivač i jedan od najglasnijih proponenata *Open Source pokreta* Richard M. Stallman pokrenuo je inicijativu "slobodnog softvera", odnosno takvog licenciranja u kojem se autori softvera odriču svojih materijalnih prava na softver. Stallman smatra da komercijalni softver zapravo usporava napredak društva kroz visoke cijene korištenja. Softver izdan pod GNU/*Open Source licencom* slobodan je, bez ikakve naknade, za korištenje i distribuciju. Operativni sustav Linux i velik broj programa za taj sustav izdani su i izdaju se pod GNU/*Open Source licencom*.

Često su ga napadali jaki korporativni krugovi koji po definiciji zastupaju beskompromisnu kapitalizaciju intelektualnog vlasništva, no Stallmanov pokret danas je jedan od zanimljivijih inicijativa na području politike zaštite intelektualnog vlasništva.

Uvažavati napore velikih gospodarskih subjekata koji ulažu značajna sredstva u razvoj novih tehnologija ne bi trebalo značiti istovremeno zanemariti i opću društvenu korist. Upravo kroz modifikacije postojećeg čvrstog sustava zaštite intelektualnog vlasništva treba omogućiti društvu u cjelini da napreduje zahvaljujući tehnološkom napretku, budući da dobrobit društva u cjelini sasvim sigurno treba imati prednost nad (potpuno legitimnim) partikularnim materijalnim interesima.